

Edyta Kwiatkowska-Faryś

Michał Faryś

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Jolanta Kijowska

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Relacje Polonii latynoamerykańskiej z Polską na przestrzeni XX i XXI stulecia

Streszczenie

Emigracja odegrała ważną rolę w kształtowaniu wizerunku Polski i Polaków i wpływała na postrzeganie kraju na zewnątrz. Oprócz oddziaływania na skład społeczny lokalnych wspólnot, na gospodarkę w mikro- i makroskali oraz szeroko pojętą kulturę, spełnia ona istotną funkcję wizerunkową. W pracy zaproponowano podział chronologiczny emigracji ludności polskiej do Ameryki Łacińskiej. Określono istotne czynniki i motywacje skłaniające do emigracji. Opiszono główne kierunki i typologię migracji. Na tym tle przedstawiono ewolucję relacji Polonii z Polską w świetle wieloczynnikowych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych.

Słowa kluczowe: Polonia, Ameryka Łacińska, relacje z Polską, emigracja

Wprowadzenie i tło historyczne

W historii Polski migracja zewnętrzna stanowi jedno z istotniejszych zjawisk społecznych. Od połowy XIX wieku różne formy migracji, takie jak osiedleńcze, czasowe, dobrowolne i przymusowe, dotyczyły ponad 20 milionów mieszkańców ziem polskich. Były zjawiskiem, które przyczyniło się do głębokich zmian w obrębie licznych rodzin. W sposób zrozumiały także wpłynęły na skład społeczny lokalnych wspólnot, na gospodarkę w mikro- i makroskali oraz szeroko pojętą kulturę.

Emigracja odegrała także ważną rolę w kształtowaniu wizerunku Polski i Polaków, postrzeganie kraju na zewnątrz. Spełnia więc w pewnym zakresie funkcję wizerunkową wobec kraju pochodzenia.

W przypadku Polonii latynoamerykańskiej zauważa się istotną ewolucję percepcji ojczyzny. Zmienia się tak, jak zmienia się poczucie związku emigran-

tów z krajem wychodźstwa, ich bieżąca aktywność społeczna i działalność organizacyjna, ich wpływ na opinię publiczną w kraju osiedlenia, a także ich rzeczywisty kontakt z krajem pochodzenia.

Wizerunek Polski ewoluował tak, jak zmieniała się specyfika kolejnych fal migracyjnych. Dodatkowo, szczególnie w okresie powojennym, uzupełniającym czynnikiem kształtującym relacje z krajem pochodzenia, niezależnym od intensywności działalności polonijnej, stały się uwarunkowania geopolityczne.

Wiek XX to wiek migracji *par excellence*. Dla kształtowania się Polonii latynoamerykańskiej najistotniejsze są początki ubiegłego stulecia, tj. czas rozwoju europejskiej wielkiej migracji na inne kontynenty, a zwłaszcza migracji transatlantyckiej¹.

Czynniki zmieniające Europę gospodarczo, politycznie i demograficznie, takie jak zapoczątkowany u schyłku XIX wieku gwałtowny rozwój kapitalizmu i uprzemysłowienie, przebieg i konsekwencje pierwszej wojny światowej oraz rewolucji bolszewickiej, wielki kryzys światowy, a także rodzący się faszyzm i nazizm, a zwłaszcza II wojna światowa wraz z jej konsekwencjami – stanowią główne powody przemieszczania się milionów ludzi w poszukiwaniu podstawowych warunków do życia i pracy, czy też w poszukiwaniu pokoju i nowej ojczyzny (repatriacje, wygnania). Taki schemat dotyczy również emigracji z terenów Rzeczypospolitej oraz stanowi ramę wychodźstwa do Ameryki Łacińskiej.

Cel opracowania

Artykuł jest próbą przedstawienia dynamiki związków Polonii latynoamerykańskiej z krajem pochodzenia w okresie od początku XX w. do czasów obecnych. Zaproponowano podział chronologiczny i charakterystykę wychodźstwa ludności polskiej do Ameryki Łacińskiej oraz scharakteryzowano specyfikę poszczególnych fal migracyjnych. Wraz z wykazaniem zróżnicowaniem wynikającym z kontekstu czasowego i społecznego emigracji polskiej do Ameryki Łacińskiej, na przestrzeni ponad stulecia ulega ewolucji także relacja Polonii latynoamerykańskiej z krajem pochodzenia. Ponadto określono specyfikę tych relacji oraz czynniki mające na nie wpływ. Uznano, że zarówno sama różnorodność grup emigranckich, jaki i zmienne warunki geopolityczne kraju osiedlenia oraz zmiany polityczne i ustrojowe Polski na przestrzeni wieku determinują powiązania emigrantów z krajem pochodzenia. W nakreślonym kontekście wskazano przykłady relacji wybranych grup Polonii latynoamerykańskiej z Polską.

¹ Jest to czas tak zwanej „gorączki brazylijskiej”, którą dokumentuje rozległa literatura przedmiotowa. Zob. np. Groniowski, Krzysztof, 1969, „Gorączka brazylijska”, *Kwartalnik Historyczny*, R. LXXIV z. 2., s. 317-339, lub Pilch, Andrzej red., 1984, *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, Warszawa, PWN.

Pojęcie Polonii jako strukturalnie zróżnicowanej diaspory

W ogólnym rozumieniu Polonia to polscy emigranci, diaspora polska, Polacy mieszkający poza Polską i ich potomkowie². Jest to jednak pojęcie nieostre. W badanym obszarze Polacy i Polonia, „ludność polska”, jest wspólnotą osób połączoną miejscem pochodzenia bez względu na swą przynależność etniczną³. Polonia w Ameryce Łacińskiej, w żadnym z wyróżnionych w pracy okresów, nie stanowiła jednolitej wspólnoty języka i zwyczajów. Niemniej, łączyła emigrantów z ziem polskich świadomość korzeni. Osią takiego rozumienia Polonii jest zarówno czynnik wieloetniczności Polski, jak i budowania tożsamości grupowej na podstawie wspólnoty losów bardziej niż wokół języka i tradycji.

Współczesna Polska należy do krajów, które mają jeden z najniższych w Europie odsetków mniejszości etnicznych i narodowych. Warto jednak pamiętać, że na przestrzeni XX wieku, przed I wojną światową, a zwłaszcza do II wojny światowej, ziemie polskie i Polska były przykładem kraju wielonarodowego i wieloetnicznego⁴. Przedstawiciele innych niż polska grup narodowych i etnicznych stanowili do lat czterdziestych XX w. znaczącą część fal migracyjnych obywateli polskich do Ameryki Łacińskiej.

Chronologia polskiej emigracji transatlantyckiej

Od połowy XIX w. do 1914 r. Europę – wg różnych statystyk – opuszcza od 37 do 63 milionów osób⁵. Przeważnie wyjeżdżają na zawsze. Około 70% wychodźców udało się do Ameryki Północnej, ponad 10% do Ameryki Południowej, pozostali do Afryki Południowej, Australii, Nowej Zelandii, francuskich kolonii w północnej Afryce, na Syberię i do azjatyckich części Imperium Rosyjskiego. Polskie ziemie w tym czasie opuszcza ponad 3,5 mln mieszkańców: Polacy, Żydzi, Ukraińcy i Niemcy. Kierunki emigracji to: USA (2 mln osób) oraz Niemcy, Brazylia, Kanada, Francja, Argentyna i Daleki Wschód. W przypadku ludności z terenów polskich najpopularniejszym kierunkiem emigracji we wszystkich okresach są USA, wciąż budujące swą atrakcyjność na micie wolnego osadnika.

Propozycja czasowego podziału emigracji do Ameryki Łacińskiej

Proponowany poniżej podział emigracji do krajów Ameryki Łacińskiej wynika zarówno ze specyfiki przyczyn wychodźstwa, jak i uwarunkowań geopolitycznych

² Zob. wykładnię prawną MSZ: https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonia/definicje_pojecia/ [dostęp: 30.05.2015].

³ Zgodnie z obowiązującą konstytucją RP Polakami określa się obywateli Polski, Polakami za granicą (diasporą, Polonią) są analogicznie także obywatele polscy będący etnicznie nie-Polakami.

⁴ Warto zauważyć na przykład, że w tym okresie około 10% populacji II Rzeczypospolitej stanowią Żydzi. To ok. 3 miliony obywateli, z których wg statystyk ponad 80% nie asymilowało się.

⁵ K. J. Bade, *Migration in European History*, Wiley Blackwell, Oxford 2003.

katalizujących te ruchy demograficzne. Ze względu na masowość, motywacje osoby migrującej i sytuację polityczną kraju pochodzenia, wyróżnić można na cztery okresy. Pierwszy – obejmujący czas od początków masowej emigracji transatlantyckiej do zakończenia I wojny światowej (okres do 1918), drugi – okres międzywojnia, II wojny światowej i „czarnej dekady⁶” (1918-1950), trzeci, którego cezurę stanowi upadek komunizmu w Polsce (1950-1989) i czwarty, trwający do dziś okres swobody przepływu i przemieszczania się osób (od 1989).

Migracje pierwszej połowy wieku XX nacechowane są swoistym przymusem wynikającym z niedostatku lub utraty ojczyzny (1. i 2. okres emigracji). Zmiany geopolityczne w Polsce po 1945 roku i cała druga połowa wieku, aż do upadku komunizmu w 1989 roku, przynoszą znaczące ograniczenie migracji – brak swobody przemieszczania się przy jednoczesnej poprawie sytuacji gospodarczej kraju (3. okres emigracji). Natomiast następujące po 1989 roku przemiany społeczne i gospodarcze powodują odnowienie się możliwości swobodnego przemieszczania się w całej Europie. Sprzyja to nawiązywaniu kontaktów między mieszkańcami różnych krajów, ułatwia powstawanie par mieszanych i stwarza możliwość reemigracji (4. okres emigracji).

Migracje pierwszego i po części drugiego okresu są zbieżne w swojej istocie z tendencjami obserwowanymi w całej Europie. Kolejne dwa okresy mają charakter specyficzny i wynikają z przemian społecznych w ówczesnej i dzisiejszej Polsce.

Czynniki i motywacje emigracji Polaków w XX i XXI wieku

W zależności od okresu emigracji, zmieniają się czynniki i motywacje je wywołujące.

1.

Pierwszy wyróżniony okres, obejmujący pierwsze dwie dekady XX wieku i poprzedzający je przełom stuleci, to czas, gdy emigracje są przede wszystkim konsekwencją nierównomiernego rozwoju przemysłowego i demograficznego Europy⁷. Od XIX w. ma miejsce emigracja z północno-zachodniej części, a na początku XX w. z krajów południowej i środkowo-wschodniej części kontynentu (Austro-Węgry, Włochy, Rosja). Następuje eksplozja demograficzna⁸. Obserwowany postęp technologiczny w infrastrukturze i łączności (kolej i telegraf) ułatwia i obniża koszty dalekich podróży.

⁶ Termin przyjęty za Dariuszem Stolą.

⁷ Zob. K. J. Bade, op. cit. lub L. P. Moch, *Moving Europeans: Migrations in Western Europe since 1650*, Bloomington 1992.

⁸ Przykładowo na ziemiach polskich w latach 1870-1910 podwaja się liczba mieszkańców na przestrzeni jednego pokolenia. GUS, *Historia Polski w liczbach*, t. 1, Warszawa 2003.

W przypadku Ameryki Łacińskiej emigranci mają realną możliwość osadnictwa na roli. Spontanicznie zawiązujące się sieci migracyjne, na które składają się relacje emigrantów z krajów osiedlenia, zachęcają do pójścia w ślady tych, którym się udało. Wielokrotnie przy tym dochodzi do przekłamań i nadużyć, prowadzących do działalności przestępczej⁹. Rywalizacja przedsiębiorstw transportu morskiego o klienta (ulotki reklamowe, „naganiacze” w Galicji czy zaborze rosyjskim) stanowi także ważny element ułatwiający podjęcie decyzji o transatlantyckim wychodźstwie. W tym okresie istotne są także czynniki formalno-prawne sprzyjające migracji. Do I wojny światowej nie istnieją bowiem ograniczenia migracyjne (wizy, zezwolenia itp.), a niektóre kraje, takie jak na przykład Brazylia, prowadzą specjalne programy kolonizacyjne¹⁰. Po ustaleniu przez USA na początku lat dwudziestych tzw. praw kwotowych dotyczących limitów napływu imigrantów spada masowość wyjazdów, a jednocześnie modyfikuje się kierunek migracji: boom przeżywają takie kraje docelowe jak Brazylia, Argentyna, a nawet Urugwaj. Ograniczenia formalne osadnictwa w Ameryce Łacińskiej pojawiają się dopiero w obliczu II wojny światowej (np. 1938 w Argentynie) oraz po jej zakończeniu¹¹.

2.

Drugi okres emigracji do Ameryki Łacińskiej, czyli lata do połowy XX w., to nie tylko migracja za chlebem, zwłaszcza w obliczu eksplozji demograficznej, ale masowe przemieszczanie się ludności z przyczyn politycznych i humanitarnych¹². W tym czasie występuje bezpośredni przymus emigracji: wygnania i przesiedlenia są następstwem nowego kształtu geopolitycznego Europy po obu wojnach światowych. Apogeum migracji przymusowych stanowi II wojna światowa i bezpośrednio po niej następujące lata, tak zwana „czarna dekada”. Ten okres europejskich migracji, obejmujących ponad 60 milionów ludzi, jest czasem gdy wielu ludzi przemieszcza się wielokrotnie, a margines błędu statystyk liczy się w setkach tysięcy osób¹³. W Polsce, będącej częścią epicentrum II wojny

⁹ Wspomniany mechanizm sieci migranckich wykorzystywały organizacje sutenerskie, prowadzące na szeroką skalę handel i przemyt żydowskich kobiet do domów publicznych w Buenos Aires, Rosario, Rio de Janeiro, a także do Afryki Południowej i USA. Najgłośniejszym echem odbiła się działalność organizacji działającej pod płaszczykiem stowarzyszenia pomocy wzajemnej o nazwie Varsovia (później Zwi Migdal). Zob. np. E. J. Bristow, *The Jewish Fight Against White Slavery 1870-1939*, Oxford 1982.

¹⁰ W przypadku Brazylii, Argentyny i Chile rząd federalny płacił kompaniom żeglugowym za każdego przywiezionego osadnika europejskiego lub oferował potencjalnym osadnikom bilety bezpłatne. O działalności rekruterów, kontraktach rządowych i walce o osadnika zob. m.in. raport hiszpańskiego Ministerstwa Pracy i Migracji, 2009, *La emigración española en América. Historias y lecciones para el futuro*, http://ww.migraventura.net/sites/default/files/memoria_espanola_def.pdf [dostęp: 30.04.2015].

¹¹ Ustawa imigracyjna z 1938 r. stawiała nowe wymagania emigrantom, tak by ograniczyć napływ uchodźców, głównie Żydów uciekających przed nazizmem. Zob. np. M. Gaudio, *La paradoja inclusión/exclusión en la política migratoria argentina*, CONICET, „Prácticas de Oficio” 2011, nr. 7/8.

¹² Warto wspomnieć, że Liga Narodów powołuje Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców już w 1921 r.

¹³ Zob. D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, PAN ISP, Warszawa 2010.

światowej, przemieszczają się i znikają miliony osób. Są wysiedlani, deportowani, wywożeni, mordowani, przesiedlani. W przypadku obywateli polskich, prawie milion osób spośród ocalałych tak zwanych *displaced persons* (ok. 11 mln) nie wraca do komunistycznej ojczyzny, wybierając migrację do Europy Zachodniej lub na inne kontynenty. Na wychodźstwo do Ameryki Łacińskiej decydują się wówczas zarówno *DPs*, żołnierze II Korpusu, czy Sybiracy, jak i zmuszeni opuścić Polskę powstańcy i żołnierze Państwa Podziemnego, uciekający przed komunizmem i sowietyzacją oraz ocalali z Holocaustu.

3.

Trzeci okres, od ok. połowy XX w. do roku 1989, to epoka podziału społeczeństw europejskich na dwa obozy. Żelazna kurtyna zamyka drogę wyjazdu obywatelom polskim, hamuje strumień migracji i paraliżuje dotychczasowe ich kierunki. Emigracja niemal zanika z powodów ograniczeń politycznych i administracyjnych. Osoby, które decydują się na wychodźstwo do Ameryki Łacińskiej w tym okresie, wyjeżdżają z powodów osobistych i uczuciowych. Nierzadka jest też motywacja polityczna i światopoglądowa, a także poszukiwanie źródeł dobrobytu.

4.

W okresie współczesnym, tj. po odrodzeniu wspólnej przestrzeni w Europie po 1989 r., rodzą się nowe motywacje, takie jak poszukiwanie pracy, powstawanie rodzin mieszanych, swoboda poruszania się w celach edukacyjnych (wyjazdy na studia i projekty międzynarodowe). Nie istnieją już bariery natury politycznej, a jedynym czynnikiem utrudniającym emigrację do Ameryki Łacińskiej wydaje się brak dostatecznej motywacji i pozornie wysokie koszty takiego przedsięwzięcia.

Typy i kierunki emigracji

Typ emigracji obywateli polskich do Ameryki Łacińskiej są zbieżne z występującymi w pozostałych kierunkach zamorskich. Może to być emigracja sezonowa (w przypadku osób młodych i bez rodzin, w przypadkach pracy na określonych kontraktach¹⁴), w zdecydowanej większości jednak ma charakter osadniczy (osadnictwo rolne, miejskie, związane z konkretnym projektem osadniczym¹⁵).

W pierwszym wyróżnionym okresie wyraźnym kierunkiem emigracji z ziem polskich były Brazylia i Argentyna, gdzie występowało głównie osadnictwo zorganizowane, kolonizacyjne m.in. na obszarach wiejskich. Przed II wojną światową (okres drugi) są to już duże miasta i ośrodki przemysłowe w różnych

¹⁴ Za przykład może tu posłużyć sprowadzenie z Podkarpacia do Comodoro Rivadavia w Patagonii specjalistów wiertnictwa naftowego w celu uruchomienia działalności i wdrożenia technik przemysłu naftowego.

¹⁵ W tym przypadku przykładem może być działalność osadnicza barona Hirscha w Entre Rios y Santa Fe.

państwach Ameryki: Brazylia, Argentyna, Urugwaj, Chile, akcydentalnie Kuba, Peru, Wenezuela, Meksyk.

Po II wojnie światowej kierunki emigracji obywateli polskich to: Argentyna ze względu na przyjazną politykę osadniczą i przepisy migracyjne ułatwiające przyjmowanie białych, nieżydowskich emigrantów z Europy¹⁶, Urugwaj, Paragwaj, Wenezuela, Boliwia (szczególnie dla uciekających z Europy Żydów), ale też Meksyk, Panama, Kostaryka i inne kraje Ameryki Środkowej.

Okres trzeci wyróżnia się stosunkowo słabą dynamiką w historii wychodźstwa ludności polskiej do Ameryki Łacińskiej. Napływ emigrantów jest nikły, a kontakt z krajem pochodzenia bardzo ograniczony. Można wskazać pojedyncze przypadki emigracji politycznej (Meksyk, Argentyna, Chile), lecz większość osadnictwa w Ameryce Łacińskiej w tym okresie to przypadki łączenia rodzin, a zasadniczą motywacją wychodźców jest kwestia osobisto-emocjonalna. Zatrzymanie napływu nowych emigrantów z Polski w trzecim okresie (czasy PRL) pozbawiło rzesze Polonii kontaktu ze współczesną Polską i spowodowało zastój w budowaniu polskiej/ polonijnej tożsamości.

W ostatnim okresie polskiej emigracji do Ameryki Łacińskiej obserwuje się różnorodne, ale też akcydentalne kierunki, niezależnie od dotychczasowych fal osadnictwa. Wynika to głównie z faktu, że nie istnieje już zorganizowana emigracja transatlantycka. Pojawia się nowe cechy w zjawisku współczesnej migracji: swoista przypadkowość, niemasowość, spontaniczność. Trzon tego zjawiska stanowi tzw. emigracja „drugiej szansy”. Składają się na nią liczne przypadki pojedynczych decyzji związanych z powrotem (reemigracją) do kraju/ miejsca pochodzenia. Te indywidualne przypadki stanowią o charakterze ostatniej, współczesnej fali emigracji obywateli polskich do Ameryki Łacińskiej. Najczęściej mechanizm tego wychodźstwa to spotkanie w kraju trzecim i emigracja do kraju pochodzenia partnera/partnerki (Meksyk, Kolumbia, Argentyna, Chile etc.)¹⁷. Współcześnie Ameryka Łacińska znajduje się również wśród kierunków oferujących zatrudnienie lub uczestnictwo w projektach. Obserwuje się również przypadki obywateli polskich decydujących się coraz częściej na indywidualną, dobrowolną i z założenia czasową emigrację związaną z poszukiwaniem tzw. „miejsca na ziemi”.

¹⁶ M. Gaudio, op. cit.

¹⁷ Ameryka Łacińska staje się miejscem osiedlenia dla części młodych osób, które po wyjeździe do krajów UE zakładają rodziny z obywatelami krajów Ameryki Łacińskiej i postanawiają szukać szczęścia na innym kontynencie. Wg *Eurostat* (2001 r.) ponad 15 % niepochozących z krajów unijnych cudzoziemców mieszkających w Europie to Amerykanie (największą grupę mieszkających w UE cudzoziemców z obu Ameryk tworzą obywatele Ekwadoru, Stanów Zjednoczonych i Brazylii). Zob. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page/pl [dostęp: 30.04.2015]. Emigracja żon-Polek, najczęściej z małymi dziećmi, rodzi potrzebę tworzenia na nowo dopasowanych do współczesnych potrzeb instytucji polonijnych.

Kształtowanie się kontaktu z Polską

W krajach Ameryki Łacińskiej wiedza o Polsce i Polakach jest nieznaczną. Odległość geograficzna i kulturowa utrudnia znalezienie wspólnego mianownika. Wyjątek może stanowić jedynie postać i misja Jana Pawła II. Polonia latyno-amerykańska stara się, by wspomniany dystans nie był barierą. Emigranci podejmują wysiłki na rzecz zachowania dobrego imienia kraju pochodzenia, zarówno w samej wspólnotce, jak i w kraju osiedlenia. Utrudnienia wewnętrzne, takie jak rozdrobnienie terytorialne i etniczne, na które nakładają się wciąż zmieniające się tarcia światopoglądowe, religijne czy wręcz towarzyskie, sprawiają że postrzeganie Polski przez emigrantów i innych mieszkańców kraju osiedlenia nie zawsze odzwierciedla faktyczny charakter społeczny i kulturowy kraju, a raczej staje się lokalną wariacją na temat wizerunku kraju przodków.

Miejscowy model kontaktu z krajem zależy w głównej mierze od profilu emigranta z Polski do Ameryki Łacińskiej, obejmującego oprócz kierunku i czasu, także rodzaj osadnictwa i motywację wychodźstwa. Model ten zmienia się wraz z ewolucją Polonii nim na przestrzeni stulecia.

Grupy emigranckie

Polonia w Ameryce Łacińskiej wywodzi się przede wszystkim z emigracji rolniczej z końca XIX i początku XX wieku, licznych migracji Żydów polskich, ocalałych z zawieruchy wojennej oraz zmuszonych do emigracji wychodźców. Jest to emigracja stara, stosunkowo nielicznie zasilana współcześnie. Nie należy zapominać także o fakcie, że emigranci z ziem polskich na przestrzeni stulecia zintegrowali się z rdzennymi mieszkańcami oraz z emigrantami innych narodowości.

Współcześnie najliczniejszą grupę Polonii stanowią Brazylijczycy. Licząca ok. 1,8 miliona osób Polonia brazylijska skupiona jest głównie w trzech południowych stanach: Paraná, Santa Catarina oraz Rio Grande do Sul. Jest trzecią pod względem liczebności (po USA i Niemczech) grupą polskich emigrantów. Potomkowie Polaków nie stanowią jednak istotnej siły społecznej, ekonomicznej ani politycznej.

Emigracja polska, nie tylko w Brazylii, ale w całej Ameryce Łacińskiej, jest – jak wspomniano – od początku zróżnicowana w zależności od okresu i kraju przyjmującego oraz okoliczności wychodźstwa, a w skali kontynentu wykazuje istotne rozproszenie. Uniemożliwia to organizowanie się w duże grupy, tworzenie stowarzyszeń o widocznej sile nacisku społecznego czy politycznego. Mimo że rozproszenie to nie stanowi przeszkody w standardowym powierzchownym podtrzymywaniu tradycji i zwyczajów przodków, w sposób widoczny utrudnia wypracowanie dynamicznej relacji z Polską.

Heterogeniczność Polonii latynoamerykańskiej wynika bezpośrednio ze specyfiki etnicznej ziem polskich i II RP (w okresie najliczniejszej emigracji). Imigranci, którzy w ukształtowaniu wyznaniowym lub językowym stanowili mniejszość (niekatolicy, Rusini) albo obywatele polscy nieznający języka i tradycji katolickich (Żydzi ze sztetli) stowarzyszą się w mniejsze, własne organizacje, powstałe w związku z miejscem pochodzenia. W argentyńskich i urugwajskich archiwach znajdują się liczne dokumenty w jidysz świadczące o prężnej działalności stowarzyszeń Żydów polskich. Osią działalności publicznej Polonii niejednokrotnie staje się bowiem, prócz kraju pochodzenia, wspólnota poglądów lub wyznania. Organizacje działają niezależnie od siebie, a co najważniejsze: niezależnie od siebie definiują politykę kontaktu z Polską.

Przykładem takiego zróżnicowania jest stosunek Polonii urugwajskiej do Polski w momencie powstawania PRL. W małym kraju (2,8 mln mieszkańców), który przyjął nie większą niż liczącą dziesięć tysięcy osób Polonię, spośród licznych organizacji polonijnych w obliczu zakończenia II wojny światowej połowa (czyli ponad 10) stowarzyszeń Polaków wzywa rząd Republiki Wschodniej Urugwaju do uznania PRL, pozostałe zaś powiadają się za niepodległością od komunizmu i odcinają się od pism tych pierwszych kierowanych do rządu Republiki¹⁸.

Asymilacja i podtrzymywanie tradycji

Podtrzymywanie tradycji przodków wydaje się najbardziej pielęgnowanym mechanizmem demonstrowania pochodzenia przez Polonię. Kontakt emigrantów z polskością na poziomie zwyczajów i niektórych obrzędów jest stały i obecny w ich działalności organizacyjnej i społecznej (tańce ludowe, obrzędy, kuchnia). Niestety, stopniowo poprzez cały wiek XX, w warunkach tak znacznej odległości od kraju pochodzenia, wielkim wyzwaniem – obok braku poczucia jedności – staje się zanik znajomości języka polskiego i zainteresowania działalnością polonijną wśród młodego pokolenia. Przyczynia się to do coraz słabszego odczuwania więzi z realnie istniejącym krajem i do spadku atrakcyjności tożsamości przodków. Brak zaangażowania w budowanie wizerunku polskości i Polski to też efekt ograniczonego kontaktu z krajem pochodzenia i swoistej luki pokoleniowej powstałej w okresie PRL. Pielęgnowanie polskich tradycji na wsiach i w małych miastach południowej Brazylii, czy też w niedużych osadach argentyńskiego Misiones staje się swego rodzaju folklorem miejscowym, coraz mniej związanym z poczuciem tożsamości, zbyt egzotycznym i niezrozumiałym. Bez języka i bezpośrednich kontaktów z krajem, celebrowanie polskości ogranicza się do

¹⁸ Zob. katalog wystawy historycznej: *Polska – Urugwaj: 90 lat stosunków dyplomatycznych* w oprac. E. Kwiatkowskiej-Faryś, Montevideo, 2010.

najbardziej ludycznych elementów tradycji i zwyczajów, głównie związanych z gastronomią i strojem¹⁹.

Wsparcie Kościoła katolickiego

Wyraźne i bezwarunkowe wsparcie, szczególnie w pierwszym i drugim okresie osadnictwa, zyskuje Polonia w działającym wśród emigrantów polskim Kościele katolickim. Polska Misja Katolicka to nie tylko Towarzystwo Chrystusowe²⁰, zasłużone dla rozwijania i podtrzymania poczucia tożsamości wśród Polonii. Wśród katolików polskich na emigracji w Ameryce Łacińskiej pracują także ojcowie werbiści, palotyni, franciszkanie. Dzięki duchowieństwu kontakt z współczesną emigrantom Polską był rzeczywisty, bieżący i wykraczał poza wspomniany wyżej folklor czy też rodzinne historie klęsk i nieszczęść.

Wybrane przykłady kontaktu z Polską

Polonia latynoamerykańska prowadzi w różnej skali działalność organizacyjną i bierze udział w projektach podtrzymujących relacje z Polską. Należy podkreślić, że zarówno cieszące się stuletnią tradycją stowarzyszenia, takie jak np. Związek Polaków w Argentynie, jak i organizacje względnie nowe, których przykładem może być BRASPOL, stanowią konieczne i skuteczne platformy kontaktów z krajem pochodzenia. Bez związków polonijnych, ani świadomość tożsamości potomków Polaków, ani więzy z ojczyzną przodków (w przypadku etnicznych nie-Polaków) nie byłyby tak skutecznie podtrzymane, a sprawy polskiego społeczeństwa i Polski jako państwa (zwłaszcza w okresie PRL) nie znajdowałyby orędowników na gruncie miejscowych społeczeństw, np. podczas Poznańskiego Czerwca, w czasie obchodów tysiąclecia chrztu Polski, czy też karnawału „Solidarności”.

Ciekawym przykładem działalności ukierunkowanej na odbiorcę miejscowego jest Biblioteka Polska w Buenos Aires. Powołanie do istnienia w roku 1960 Biblioteki Polskiej im. Ignacego Domeyki było jedynym w swoim rodzaju zjednoczeniem zbiorów i kapitału intelektualnego Polonii latynoamerykańskiej. Założono, że placówka obok funkcji biblioteki będzie także pełnić rolę instytutu promującego kulturę polską w Argentynie i całej Ameryce Południowej. Zbiory tworzono głównie z darów z zagranicznych bibliotek polskich i prywatnych kolekcji. Mimo szlachetności idei założycielskich, olbrzymią polemikę wywołała

¹⁹ Wymienione elementy stanowią istotę obchodów Narodowego Dnia Imigranta w prowincji Misiones w Argentynie, np. podczas słynnego festynu w miejscowości Azara.

²⁰ Opis współzałożyciela zgromadzenia w Posadzy, Ignacy, 1933, *Drogą pielgrzymów. Wrażenia z objazdów osad polskich w Południowej Ameryce w latach 1929 oraz 1930-1931*, Poznań. Zob. też: www.polska-misja.com.br

jednak decyzja zarządu biblioteki o nawiązaniu kontaktów z Biblioteką Narodową i wydawnictwami w PRL. Z jednej strony uzupełnianie kolekcji książkami i czasopismami przysyłanymi z kraju wydawało się niepotrzebnym ukłonem w stronę propagandy komunistycznej, z drugiej z kolei pozwalało na kontakt z bieżącą kulturą krajową, zbliżenie się i rzeczywiste poznanie kraju pochodzenia. Współcześnie Biblioteka Domeyki posiada największy polski księgozbiór w Ameryce Łacińskiej. Jest to także instytucja przygotowana do nowoczesnej i efektywnej promocji Polski w Argentynie²¹.

Relacje Polonii z Polską współcześnie

Polonię sprzed wieku i Polonię dzisiejszą różni wszystko: liczebność, motywacja, wykształcenie, status społeczny. Przede wszystkim inny jest rodzaj kontaktu z krajem pochodzenia. Postęp technologiczny sprawia, że kontakt wirtualny z Polską nie jest ograniczony czasowo i przestrzennie. Globalność i poczucie zmniejszenia dystansów powoduje, że emigracja dziś nie musi oznaczać oddalenia od kraju, kultury i języka. Emigranci łączą się w grupy i podtrzymują kontakty z Polską, tak jak to starali się robić zawsze. Szanują tradycje, pielęgnują znajomość języka. Niemniej, dziś nie chodzi już wyłącznie o kultywowanie obrazu i zwyczajów Polski „ojców i dziadów”. Polonijność jest raczej platformą popularyzacji Polski lub – mówiąc językiem marketingu – kreowania wizerunku i budowania marki Polski jako kraju ciekawego i wartego poznania.

Asymilacja Polaków i osób polskiego pochodzenia w społeczeństwach latynoamerykańskich jest faktem. Miejscowa Polonia niejednokrotnie nie zna języka polskiego, zanikł więc jeden z podstawowych wyznaczników tożsamości. W licznych przypadkach jedynym elementem świadczącym o pochodzeniu jest polski paszport. Stopniowa utrata zainteresowania polską tradycją i współczesnością kraju przodków także staje się faktem. Proces ten jest zrozumiały i widoczny szczególnie tam, gdzie grupy emigranckie nie wypracowały trwałych form współpracy organizacyjnej (np. Meksyk) lub tam gdzie takie związki nigdy nie powstały (np. Panama).

Z drugiej strony, tam gdzie zainteresowanie Polską było podtrzymywane przez związki i stowarzyszenia polonijne, zaobserwować można działanie odwrotne, polegające na zintensyfikowanym promowaniu wizerunku kraju pochodzenia. Jest to jednak wizerunek niewolny od stereotypu. Co ciekawe, na przestrzeni wieku widać jego ewolucję: od petryfikującego się obrazu negatywnego w stronę wizji hiperbolicznie pozytywnej. Rodzi się więc zjawisko ponownej stereotypizacji: stereotyp kraju uciemienzonego i porzuconego, za którym tęsknota była zwykle motorem działalności typowej organizacji polonijnej, zastępowany jest

²¹ Zob. internetową witrynę placówki: www.bibliotecadomeyko.com.ar.

nowym stereotypem kraju interesującego i dostatniego. W nim Polska jawi się jako nowoczesny kraj europejski, unijny, dynamiczny i otwarty.

Podsumowanie

W historii relacji Polonii latynoamerykańskiej z Polską na przestrzeni XX i XXI stulecia można wyróżnić 4 okresy 1) obejmujący czas masowej emigracji transatlantyckiej do zakończenia I wojny światowej (1918), 2) okres międzywojnia, II wojny światowej i „czarnej dekady” (1949), 3) okres PRL aż do upadku komunizmu w Polsce (1989) oraz trwający do dziś okres swobody przepływu i przemieszczania się osób.

Czynnikami determinującymi podział są: rozwój przemysłowy i demograficzny Europy, masowe przemieszczanie się ludności z przyczyn politycznych i humanitarnych, motywacje wynikające z powodów osobistych i uczuciowych, przyczyny polityczne i światopoglądowe, a także poszukiwanie źródeł dobrobytu, atrakcyjnej pracy i rozwoju osobistego, powstawanie rodzin mieszanych i szeroko pojęta globalizacja.

Związki z Polską na przestrzeni XX i XXI wieku zmieniają swój charakter. Niewątpliwie barierą w zacieśnianiu lub nawiązywaniu relacji z krajem przodków jest postępujący zanik znajomości języka polskiego. Oprócz kultywowania tradycyjnych kontaktów, podtrzymywania przekazywanych z pokolenia na pokolenie zwyczajów i obrzędów, pojawiają się współcześnie nowe elementy, wynikające z uwarunkowań społeczno-polityczno-gospodarczych związanych z aktualnym rozwojem Polski. Dla współczesnej Polonii latynoamerykańskiej Polska nie jest jedynie sentymentalnym krajem przodków, ale stanowi atrakcyjne miejsce na mapie Europy, jest krajem, którego paszport ucieleśnia nowe szanse i możliwości rozwoju zawodowego i osobistego.

Bibliografia

1. Bade K. J., *Migration in European History*, Wiley Blackwell, Oxford 2003.
2. Biblioteka Polska im. Ignacego Domeyki, www.biblioteka.domeyko.com.ar.
3. Bristow E. J., *The Jewish Fight Against White Slavery 1870-1939*, Oxford 1982.
4. *La presencia polaca en América Latina*, red. A. Dębicz i K. Smolana, CESLA UW, Warszawa 1993.
5. *A presença polonesa na América Latina*, red. A. Dębicz i K. Smolana, CESLA UW, Warszawa 1996.
6. Eurostat: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page/pl.
7. Gaudio M., *La paradoja inclusión/exclusión en la política migratoria argentina*, CONICET, „Prácticas de Oficio” 2011, nr 7/8.
8. Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 2005, http://www.igipz.pan.pl/wydaw/Monografie_5/.

9. Główny Urząd Statystyczny, portal informacyjny: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/polonia-i-polacy-w-swiecie/>.
10. *Historia Polski w liczbach*, t. 1-3, red. F. Kubiczek i in., GUS, Warszawa, 2003-2014.
11. Ministerio de Trabajo e Inmigración, *La emigración española en América. Historias y lecciones para el futuro*, 2009, dostępny na http://ww.migraventura.net/sites/default/files/memoria_espanola_def.pdf.
12. Moch L. P., *Moving Europeans: Migrations in Western Europe since 1650*, Indiana University Press, Bloomington 1992.
13. *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, red. A. Pilch, PWN, Warszawa 1984.
14. Posadzy I., *Drogą pielgrzymów. Wrażenia z objazdów osad polskich w Południowej Ameryce w latach 1929 oraz 1930-1931*, Wyd. Tow. Chr, Poznań 1933.
15. Rauziński R., *Migracje zagraniczne Polaków w XX i XXI wieku w świetle badań demograficznych*, [w:] *Emigracja jako problem lokalny i globalny*, red. A. Lipski, W. Walkowska, GWSP, Mysłowice 2010.
16. Slany K., *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej 1939-1989*, Kraków 1995.
17. Smolana K., *Diaspora polska w Ameryce Południowej, Środkowej i Meksyku*, [w:] *Polska diaspora*, red. A. Wałaszek, Wyd. Literackie, Kraków 2001, s. 130-148.
18. Stola D., Claire W., *Patterns of Migration in Central Europe*, Palgrave Mcmillan, Houndmills 2001.
19. Stola D., *Migracje przymusowe w historii Europy Środkowej (XIX – XX w.)*, „Migracje i Społeczeństwo”, Warszawa 1995, nr 1.
20. Stola D., *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, PAN ISP, Warszawa 2010.
21. Towarzystwo Chrystusowe w Brazylii, portal informacyjny: www.polska-misja.com.br.
22. *Polska diaspora*, red. A. Wałaszek, Wyd. Literackie, Kraków 2001.
23. Wrzesiński W., *Polskie migracje w XIX i XX wieku*, [w:] *Migracje: dzieje, typologia, definicje*, red. A. Furdal, W. Wysoczański, Wyd. UW, Wrocław 2006.

Relations of Polish Diaspora in Latin America with Poland in the 20th and 21st centuries.

Abstract

Emigration has played an important role in building the image of Poland and Poles. It also affected the foreigner's perception of Poland. In addition to the impact on the social composition of local communities, the economy in the micro- and macro-scale and the culture, it becomes a kind of image-building. The paper proposes a chronological typology of Polish emigration to Latin America. It sets out the relevant factors and motivations leading Polish citizens to emigrate. It describes the main trends of migration. Finally, it shows the evolution of the relation with Poland as a country of origin, considering the multi-factorial internal and external conditions of the Polish Diaspora in Latin America.

Keywords: Polish Diaspora, Latin America, relations with Poland as a country of origin, emigration